

Uit de volksgeneeskunde : een boekje uit de 18de eeuw met de behandeling van allerhande kwalen door middel van wijnsteenzouten of tartraten.

Jan Ignace Bouckaert

Het familiearchief van de Oostendse chirurg-gynaecoloog dr. Désiré-Philippe de Jumné (1815- 1898) bevat een klein boekje uit het Engels vertaald over een "nieuwe" behandelingsmethode bij blaasstenen, scheurbuik, flerceyn (=jicht) en wormen¹.

Het boekje

De titel luidt "Nieuwe, zekere en gemakkelijke maniere om het Scheurbuyck, den Steen en het flerceyn te genezen, alsook om de Wormen te vernietigen, die in het menschelijk lichaam nestelen. Eerst uyt het Engelsch in 't Latijn, en nu in 't Vlaemsch vertaeld". Tot Brugge- Uyt de Drukkerye van F. van Eeck. Op de tweede bladzijde wordt verwezen naar de auteur Nathaniël Hulme (verkeerdelijk Nathaliël gespeld!), waar we later op terug komen.²

27

Wie de vertaling deed of het jaartal van publicatie staan niet vermeld, maar naast de handtekening van de bezitter, P.J. De Jumné (= Philippe-Jacques, de vader van Désiré-Philippe), staat 1790. Het werk werd achteraan gevisieerd door J.F.de Gryse, Can. Cath. Lib. C. (=Canonicus, kanunnik, Censor, verantwoordelijk voor de boeken, Libri, i.v.m. katholieke godsdienst) en door L. B. de Haveskercke, Lib. C. R. (= Rector of toezichter over boeken, Libri, i.v.m.de katholieke godsdienst).

Het origineel verscheen voor het eerst in het Latijn in 1777 voor de blaassteen, gevolgd in 1778 in het Engels voor het geheel van indicaties. De originele titel van dit laatste luidde als volgt : "A safe and easy remedy proposed for the relief of the Stone and gravel, scurvy, gout, etc. and for the destruction of worms in the human body, illustrated by cases".³

1 Bouckaert J. Thiery M. Désiré-Philippe de Jumné (1815- 1898). Leven en werk van een 18de eeuwse Vlaamse geneesheer-chirurg-vroedmeester, politicus en promotor van de stad Oostende. T.Gesch.Geneesk. 14-3 (juni 2010)-153-158.

2 Nieuwe, zekere en gemakkelijke maniere om het Scheurbuyck, den Steen en het flerceyn te genezen, alsook om de Wormen te vernietigen, die in het menschelijk lichaam nestelen. Eerst uit het Engelsch in 't Latijn, en nu in 't Vlaemsch vertaeld. Tot Brugge-Uyt de Drukkerye van F.van Eeck.

3 Hulme N. A safe and easy remedy proposed for the relief of the stone and gravel, the scurvy, gout, etc. and for the destruction of worms in the human body. Second Edition. Printed by James Phillips, London – 1778.

Biografie van Nathaniël Hulme (1732- 1807)⁴

Deze Engelse arts en wetenschapper werd geboren te Holme Torp, Yorkshire, en kreeg een basis van medische kennis door zijn broer Joseph Hulme, arts te Halifax. Later werkte hij in Guy's Hospital in Londen, maar werd in 1755 scheepsarts bij de Royal Navy. Na de vrede van Parijs (1763)⁵ werd hij gestationeerd te Leith, zodat hij zijn medische studies verder kon zetten aan de Universiteit van Edinburgh. Hij gradueerde aldaar in 1765 en vestigde zich als arts in Londen. Daar werd hij eerst benoemd als "First physician" aan het pas opgerichte Algemeen Dispensarium en later als toegelaten geneesheer aan de Materniteit (Lying Hospital) van Londen. Met zijn aldaar opgedane klinische ervaring en uitgevoerde lijkschouwingen schreef hij in 1772 een traktaat over kraambedkoorts, waarbij hij een infectieuze oorzaak poneerde.⁶ Deze vaststelling gebeurde lang voor Semmelweis, die dit in 1847 vaststelde, maar slechts in 1861 publiceerde.

Hulme gaf wel de aanzet tot preventieve maatregelen om deze aandoening met hoge mortaliteit te bestrijden, waarbij hij echter enkel de nadruk legde op de hygiëne van de vrouw zelf (wassen, verse lakens en kledij), maar niet op de hygiëne van de artsen en vroedvrouwen.

In 1774 benoemd in het Charterhouse, waar hij tot aan zijn dood zou verblijven, beschreef hij het oplossen van een grote blaassteen bij een 73-jarige bewoner na het toedienen van zijn nieuwe methode, nl. Wijnsteenzout en Vitriol spiritus. Voor de Medical Society behandelde hij dit met zijn "Oratio de Medica".

Hij overleed te Londen in het Charterhouse in 1807. Er zou een gravure van Hulme bestaan door een zekere Medley, maar we vonden die helaas niet terug.

De indeling van het werk

Inleyding

De bereiding van het *eenvoudig geneesmiddel* bestaat uit Sal Tartari (wijnsteenzout) of alkalisch mengsel (alcaline mixture) en Spiritus van Vitriol of zwavelzuur mengsel (acid mixture), gemengd met water of een ander vocht, met als dosering 15 greynen (=65milligram) Sal Tartari en 4 oncen (= 31,25gram) zuiver water en 4 oncen (=31,25 gram) water met 20 druppels spiritus van Vitriol.- grein en ons zijn medicinale gewichten van voor het decimale stelsel-. Beide oplossingen dienen viermaal per dag na elkaar ingenomen te worden, zowel bij blaasstenen als bij de andere indicaties.

4 Biographisches Lexikon der hervorragenden Aertze. 1962. Verlag Urban und Schwarzenberg- München Berlin, p.335; Bayle A.L.J. Thillange A.J. Biographie médicale par ordre chronologique- 1855. Paris. Librairie Adolphe Delahay, p.557.

5 (*) Bij de vrede van Parijs tussen Engeland, Frankrijk en Spanje verloor Frankrijk Canada en Indische bezittingen aan Engeland en Louisiana aan Engeland en Spanje en Spanje verloor Florida aan Engeland.

6 Hulme N. A treatise on the puerperal fever : wherein the nature and cause of that disease, so fatal to lying-in women, are represented in a new point of view. London 1772 (176 pag); Thierry M. Puerperal fever : the epic of a great killer. Acta Belg. Hist.Med. 1993; II : 93- 104.

Eerste Afdeeling

Van den Steen en diergelijke Kwaelen, geïllustreerd met voorbeelden uit de praktijk. De eerste patiënt met blaasstenen, die met succes behandeld werd was een 73 jarige bewoner van het Charterhouse in Londen. Enkele dagen na toediening van het hoger genoemd middel begon hij steenfragmenten uit te wateren en was na enkele weken volledig van zijn kwaal verlost. Deze casus werd voorgesteld voor de Medical Society te Londen in de "Oratio de Re Medica cognoscenda et promovenda". Daarop worden door een dokter uit Colchester aan de auteur vier genezen patiënten gemeld en door een apotheker nog vijf andere.

Tweede Afdeeling

Van het Scheurbuyck, maniere om het Scheurbuyck der Zeevaarders te genezen. Manier om het Scheurbuyck te voorkomen bij de Zeevaarders. Bij een 50 jarige patiënt worden de symptomen van scheurbuik of scorbut, d.i. het tekort aan vitamine C, eerst goed beschreven, bleekheid, zwaktegevoel, tandvlesbloedingen, enz.. Na een 2-tal weken behandeling met de voorgestelde therapie was hij volledig hersteld. Dezelfde therapie wordt vervolgens voorgesteld voor zeelieden als preventie bij langdurige zeereizen. Er wordt evenwel op gewezen dat tegelijk verse groenten en fruit moeten worden gegeten, waarvan we nu weten dat ze een goede vitamine C bron zijn. Van in de 16de eeuw was dit trouwens reeds gekend in de Britse Navy, waar citrusvruchten zoals limoen(-sap) preventief werden toegediend.. De Chinese zeevaarders zouden hiervan reeds veel vroeger op de hoogte zijn geweest.

Derde Afdeeling

Van het Flereceyn. De oorzaak van flereceyn (= flerecijn), d.i. jicht, zou volgens 18de eeuwse studies veroorzaakt worden door retentie van lucht in het lichaam, welke normaal door de huidporiën dient verwijderd. Doordat de tartraten lucht fixeren zou dit een goede remedie moeten zijn. Een 72 jarige patiënt, die reeds meer dan 20 jaar aan jicht opstoten leed, vooral in herfst, genas dan ook volledig na de behandeling met tartraten, evenals een 56 jarige patiënt, die sinds 10 jaar lijdend was.

Vierde Afdeeling

Van de Uitteerende Koortse, verzeld (=vergezeld?) door Teeringhe. Van de Koortsen in het algemeen. Van den Rooden Loop (=dysenterie met bloederige diarree). Hier werden meerdere patiënten succesvol behandeld met ademhalingsproblemen, vooral hoesten, en met koorts in het algemeen, hier evenwel in combinatie met Peruvian bark (= schors van de kinaboom, dus kinine!). Ook een jonge vrouw met dysenterie werd genezen.

Vijfde Afdeeling

Van de Wormen. Hij verwerpt eerst drastische middelen, zoals zware purgaties, en stelt het gebruik van zijn eigen middel voor bij een vrouw, die meerdere jaren leed aan hevige maag- en buikklachten, waarbij ze regelmatig, dikwijls nog levende, wormen elimineerde langs de mond, de stoelgang en de urine. Na enkele dagen toediening van de tartraten, kwamen met tussenpozen grote hoeveelheden dode wormen langs de anus te voorschijn en was ze na enkele weken volledig van haar klachten verlost.

Om dit te bevestigen verrichtte hij een paar proeven, waarbij gewone aardwormen in rivierwater gemengd met de tartraat oplossing direct stierven, na het uitdrijven van luchtballen. Hetzelfde gebeurde na enkele minuten met palingen, maar als deze na korte tijd eruit gehaald worden komen ze terug tot leven. Als zowel wormen als palingen boven de oplossing worden gehouden beginnen ze te kronkelen om eraan te ontsnappen.

Zesde Afdeeling

Buytengewoone maniere om het Water en andere Vogten met den Aer Fixus te Imprægneren. Hulme beschrijft verschillende methoden om gassen in water op te lossen en baseert zich hierbij op de experimenten van Joseph Priestley (1742- 1810).⁷

Het wijnsteenzuur en zijn zouten, de tartraten

Wijnsteenzuur is een organisch zuur, dihydroxy-barnsteenzuur, behorend tot de bicarbonzuren, dat vrij of als kaliumzout in de meeste zure vruchten aanwezig is, en vooral in het sap van druiven opgelost voorkomt, vandaar zijn naam.⁸

Het werd voor het eerst geïsoleerd door de Zweedse scheikundige Carl Wilhelm Scheele (1742- 1786) en door hem Vitriol-Weinstein of *wijnsteenzuur* genaamd.⁹ Dit wijnsteenzuur heeft tot op vandaag enkele toepassingen in de geneeskunde, maar vooral in de voeding- en textielnijverheid en in cosmetica.

30

Medische toepassingen

- in de vorm van kalium-natriumtartraat (Rochelle of Seignette-zout) als licht laxativum;
- onder de vorm van antimoon-kaliumtartraat (= braakwijnsteen of tartar emeticus) als braakmiddel.

Andere toepassingen

- in de voedingsnijverheid smaakbevorderend in voeding en drank;
- als kalium-hydrogeentartraat in bakpoeders en metaalbewerkingen;
- als looimiddel en in de fotografie;
- in de cosmetica voor haarkleurmiddelen.

Hulme gebruikt de combinatie van een basische oplossing van wijnsteenzuur met een

7 Priestley J. in [www.chemical heritage foundation](http://www.chemicalheritagefoundation.org) (315, Chestnut Street Philadelphia, PA 19106).

8 <http://www.lianwindow.com/tartare/history.htm>; www.encyclopedia.brit.com/tartrates

9 Scheele C.W. *Laboratio medicamentorum quae sunt usales in pharmacopea civitatis Gotaburgensis* (1748) in Zekert O. *Carl-Wilhelm Scheele. Sein Leben und seine Werk.* Herausgegeben v.d. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Mittelwald (Bayern), 1931-1932-1933.

zachte oplossing van vitriool of zwavelzuur, die hij apart toedient omdat deze samen te prikkelend zijn voor de maag.

Bespreking

Wij bespreken de Nederlandse vertaling van een boekje uit de 18de eeuw van de hand van de Engelse arts en wetenschapper Nathaniël Hulme (1732- 1807), getiteld "Nieuwe en zekere maniere om het Scheurbuyk, den Steen en het Flereceyn te genezen , &c.", in het bezit van P.J.De Jumné, meester chirugyn, Houtthem (=bij leper), den 7 juni 1790.

De auteur beschrijft erin de behandeling van deze diverse aandoeningen door middel van een oplossing van tartraten of wijnsteenzouten met een lichte oplossing van vitriool of zwavelzuur. Hij geeft de bereiding, de toediening en de gunstige resultaten ervan bij deze aandoeningen

Het gebruik voor het oplossen van blaasstenen, bij scheurbuik, jicht en tegen wormen vonden wij echter nergens terug.. Theoretisch zou men in vitro bepaalde stenen, zoals carbonaten, in dergelijk zuur milieu kunnen oplossen, maar experimenten in vivo zijn ons niet bekend.

Het is eigenaardig dat deze wetenschappelijke geest zich als een kind van zijn tijd bezighield met de behandeling van zeer verscheidene aandoeningen, waaronder blaasstenen, scheurbuik, jicht, koorts en tegen wormen door middel van wijnsteenzouten. Zelfs als preventie en behandeling van scheurbuik of scorbuut, als gevolg van tekort aan vitamine C bij langdurige zeereizen, beval hij deze therapie aan. Nochtans was de preventie reeds vroeger bij de Royal Navy bekend door toedienen van citrusvruchten.

31

Daarentegen gaf hij in ander traktaat een goede beschrijving van de symptomen van de zo gevreesde kraambekkoorts, waaraan veel jonge vrouwen stierven. Hij had inzicht in de infectieuze oorzaak ervan, en dit lang voor Semmelweis, maar beperkte de preventie enkel tot goede hygiëne van de kraamvrouwen zelf, maar niet van de artsen en vroedvrouwen, die deze besmetting wel van patiënt tot patiënt overbrachten.

NIEUWE, ZEKERE
EN
GEMAKKELYKE MANIERE
OM HET
SCHEURBUYK,
DEN
STEEN
EN HET
FLERECYN
TE GENEZEN, &c.

P. J. De Jimne
meester Chirurgin op
Goutthem desen 7 jind
1790.

(3)

A
T R E A T I S E
ON THE
PUÉRPERAL FEVER:

WHEREIN

The NATURE and CAUSE of that DISEASE;
SO FATAL TO LYING-IN WOMEN,
Are represented in a New POINT of VIEW
ILLUSTRATED by DISSECTIONS;

A N D

A RATIONAL METHOD OF CURE
PROPOSED,
CONFIRMED BY EXPERIENCE.

By NATHANIEL HULME, M. D.

Physician (in Ordinary) to *The City of London Lying-in Hospital*,
And to *The General Dispensary* for Relief of the Poor.

Maxima è minimis sæpe oriuntur.

L O N D O N: (1772)

Titelblad over de kraambedoorts.

Met dank aan lic. sc. Luc De Broe, bibliothecaris Jan Palfyn Stichting Gent, voor het bezorgen van een kopie van de originele Engelse uitgave van het oorspronkelijk werk en van het werk over de kraambedoorts, evenals voor het nalezen van het manuscript.